

प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रयोग पक्षको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ को
प्रयोजनार्थ तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

दिनेश घिमिरे

क्याम्पस रोल नं.: ५४७ (२०६१-०६३)

दोस्रो वर्ष परीक्षा सि.नं. : २८०६९९

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

२०६४

निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागका छात्र श्री दिनेश घिमिरेले प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रयोग पक्षको अध्ययन शीर्षकको शोध मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यप्रति म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट रहेको छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

शोधनिर्देशक

.....
डा. केदारप्रसाद शर्मा
प्राध्यापक, शिक्षाशास्त्र सङ्काय
त्रि.वि. कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

यस विभागका छात्र श्री दिनेश घिमिरेले तयार पार्नुभएको प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रयोग पक्षको अध्ययन नामक शोधपत्र नेपाली शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कनका समिति

नाम

हस्ताक्षर

१.....

२.....

३.....

४.....

५.....

मिति: २०६३/०३/

कृतज्ञता ज्ञापन

कुनै पनि विषयमा गहनताका साथ गरिने सोधखोज, अध्ययन, विश्लेषण आदिलाई शोधकार्यका रूपमा लिन सकिन्छ । नयाँ सत्य तथ्यको खोजी गर्न यस्ता कार्यको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । यस्तो गहन कार्य नवीन विषय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित हुनु अपेक्षित मानिन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य पनि हालसम्म अनुसन्धानको क्षेत्रमा पछाडि परेको कोशविज्ञानमा केन्द्रित रहेको छ । तसर्थ यस अध्ययन कार्यमा पूर्वस्थापित मान्यताका आधारमा भन्दा अध्ययनकर्ता आफैले प्रनेशको शब्द प्रयोगमा फेला परेका तथ्यहरूलाई अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने काम गरेको छ । यसरी शिक्षाशास्त्रीय अध्ययनबाट पछाडि परेको यस क्षेत्रमा अनुसन्धान गरी तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यले शब्दकोशको प्रयोग पक्षलाई हेर्न आधार प्रदान गर्न सकेमा र भविष्यमा हुन सक्ने यस क्षेत्रका अध्ययन अनुसन्धान कार्यमा यस शोधकार्यले थप मार्गदर्शन गर्न सकेमा अध्येताले सन्तोषको अनुभूति गर्ने छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य यस विभागका श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्माको निर्देशनमा तयार पारिएको हो । शीर्षक छनोटदेखि हालसम्म नै विश्वविद्यालयीय जिम्मेवारीको व्यस्तताका बावजुद पनि यसलाई परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने कार्यमा सदा सहयोग गर्नुहुने शोधनिर्देशकज्यूप्रति सदा ऋणी छु । त्यस्तै नेपाली शिक्षा विषयका प्राध्यापक तथा प्रस्तुत कोशका प्रधान सम्पादक प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारीज्यू र अर्का सम्पादक सह-प्राध्यापक बद्रीविशाल भट्टराईज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै आदरणीय गुरु प्रा.डा. रामचन्द्र लंसालप्रति पनि कृतज्ञ छु । यसरी नै यस शोधकार्य गर्न हौसला एवं सल्लाह प्रदान गर्नुहुने सह.प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी र विभागीय प्रमुख सह.प्रा. श्री भोजराज ढुङ्गेलप्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै यस शोधकार्यमा सहयोग गर्नुहुने विभागीय गुरुहरूप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधकार्य नेपाली भाषाका सामग्रीको पर्याप्तता नभएको अवस्थामा तयार पारिएको हुँदा अङ्ग्रेजी भाषाका सामग्रीलाई अनुवाद गरी सघाउने मित्र गोविन्दराज बसौला र अन्य सहयोगी मित्रहरू उदयचन्द्र कँडेल, कृष्णप्रसाद सापकोटा, विष्णुप्रसाद पोखरेल, टेकुमाया सिग्देललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै अध्ययन-अध्यापन कार्यमा सदा प्रेरित गर्ने श्रीमती निर्मला, भाइहरू दिपक, दिपेन्द्र र उपेन्द्र साथै साना छोरीहरू दीक्षा र प्रेक्षालाई पनि धन्यवाद नदिइरहन सकिदैन ।

अन्त्यमा यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने विद्वान्वर्ग, सन्दर्भ सामग्रीका लेखकहरू र अध्ययनीय कोशका सम्पादकहरू प्रति पुनः एकपटक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

शोधार्थी
दिनेश घिमिरे
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

सोधसार

शोधशीर्षक : प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रयोग पक्षको अध्ययन

शोधार्थी : दिनेश घिमिरे

शोधनिर्देशक : प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्मा

विभाग/क्याम्पस : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर

शैक्षिक वर्ष : २०६१/०६३ : पृष्ठ संख्या : ६१ + २०; अध्याय : पाँच

शोधप्रक्रिया :

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत एम.एड. नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको हो ।

अर्थ विधानका दृष्टिले प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशको अध्ययन गर्ने, प्रनेशका विशेषताहरू पहिचान गर्ने, यसको प्रयोग पक्षको अध्ययन गर्ने, प्रनेशको प्रयोग पक्षको सबल र दुर्बल पक्षहरूको अध्ययन गर्ने जस्ता प्रमुख उद्देश्यमा यो शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

विशेषतः पुस्तकालय विधिलाई नै मूल रूपमा अवलम्बन गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा प्राथमिक श्रोतको रूपमा प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशबाट सामग्री सङ्कलन गरी उक्त सामग्रीको अध्ययन विश्लेषणका लागि वर्णनात्मक पद्धति र विश्लेषणात्मक पद्धतिलाई अँगालिएको छ ।

पाँच अध्यायमा संगठित शोधकार्यलाई क्रमशः शोधको सामान्य परिचय, शब्दकोशमा अर्थविधान, प्रयोग विधान र प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, प्रनेशका मुख्य विशेषताहरू, निष्कर्ष/उपसंहार खण्डमा विभाजित गरिएको छ ।

विषय-सूची

पृष्ठ

अध्याय-एक

शोध परिचय

१-११

१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ विषयप्रवेश	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ अध्ययनका उद्देश्यहरू	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.६.१ शब्दकोशको सैद्धान्तिक पक्षसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको सिंहावलोकन	३
१.६.२ प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको समीक्षा	५
१.७ शोधविधि	९
१.७.१ प्राथमिक स्रोत	९
१.७.२ गौण स्रोत	९
१.८ अध्ययनको औचित्य	९
१.९ अध्ययनको सीमाङ्कन	१०
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	११

अध्याय दुई

शब्दकोशमा अर्थविधान

१२-२०

२.१ परिचय	१२
२.२ अर्थविधानका युक्तिहरू	१२
२.२.१ परिभाषा	१३
२.२.२ प्रकारान्तर कथन	१४
२.२.३ पर्याय	१५
२.२.४ विपर्याय	१५
२.२.५ विवृत्ति	१५

२.२.६ बीजक	१६
२.२.७ सन्दर्भ प्रतिनिर्देश	१७
२.२.८ व्युत्पत्ति	१८
२.२.९ उदाहरण	१८
२.२.१० चित्राङ्कन	१९
२.२.११ समावेशी	१९
२.२.१२ सहप्रयोग	२०

अध्याय तीन

प्रयोगविधान र प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश	२१-४१
३.१ परिचय	२१
३.२ उदाहरण प्रयोग	२१
३.२.१ उद्धृत उदाहरण	२२
३.२.२ स्वनिर्मित प्रयोग	२३
३.३ प्रनेशको प्रयोगविधान	२३
३.३.१ प्रनेशमा स्वनिर्मित प्रयोग	२४
३.३.१.१ वाक्यात्मक उदाहरण	२४
३.३.१.२ पदावलीगत उदाहरण	३३
३.३.१.३ शब्दगत प्रयोग	३६
३.३.२ पारिभाषिक शब्दको प्रयोग	३८
३.३.३ बालबोलीका शब्द प्रयोग	३८
३.३.४ उद्धृत प्रयोग	३९

अध्याय चार

प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशका प्रमुख विशेषताहरू	४२-४९
४.१ परिचय	४२
४.२ विशेषताहरू	४२
४.२.१ वर्णविन्याससम्बन्धी	४२
४.२.२ उच्चारणसम्बन्धी	४४
४.२.३ व्युत्पत्ति तथा व्युत्पादनसम्बन्धी	४५

४.२.४ अर्थ र प्रयोगसम्बन्धी	४७
४.२.५ अन्य	४९

अध्याय पाँच

उपसंहार ५०-५७

५.१ निष्कर्ष	५०
५.२ सुभावहरू	५२
५.३ भावी अनुसन्धानका लागि थप शीर्षकहरू	५६

सन्दर्भ-सूची	५८-६१
--------------	-------

परिशिष्ट क

अध्ययनका क्रममा सङ्कलन गरिएका प्रनेशका केही थप उदाहरणहरू

परिशिष्ट ख

कोशविज्ञानसँग सम्बन्धित केही पारिभाषिक शब्दहरूको सूची

सङ्क्षिप्त सङ्केत

ई.सं.	-	ईश्वरी संवत्
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
डा.	-	डाक्टर
तत्स.	-	तत्सम
ति	.-	तिर्यक्
तुल.	-	तुलनीय
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेराप्रप्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नेवृश.	-	नेपाली वृहत् शब्दकोश
प्रनेश.	-	प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश
प्रा.	-	प्राध्यापक
बहु.	-	बहुवचन
बाबो.	-	बालबोली
लघु.	-	लघुतावाची
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादक
स्त्री.	-	स्त्रीलिङ्ग
हे.	-	हेर्नुहोस्